

V

КРАЄЗНАВСТВО В ОСОБАХ

ОЛЕКСАНДР ПОЛЬ: ПІДПРИЄМЕЦЬ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА ДОСЛІДНИК ПРИДНІПРОВСЬКОГО КРАЮ

У статті висвітлено основні віхи життя й діяльності відомого підприємця та громадського діяча Придніпровського краю Олександра Миколайовича Поля (1832–1890 рр.). Визначено його роль у дослідженні і розробці Криворізького залізорудного родовища, розвитку залізорудної та металургійної галузей Півдня України. З'ясовано внесок О.М. Поля у громадське й культурно-освітнє життя Катеринославщини другої половини XIX ст.

Ключові слова: Олександр Поль, Криворізьке залізорудне родовище, Катеринослав, підприємництво, колекціонування, музейництво.

До недавнього часу вивчення життя та діяльності видатних особистостей, які належали до «панівних класів», взагалі було вилучене з тематики історичних досліджень. Відтак важливим завданням є повернення забутих і маловідомих імен політичних, громадських і культурних діячів, відомих підприємців, внесок яких у соціально-економічний, громадсько-політичний, освітній і духовно-культурний розвиток України був значним.

До найбільш видатних діячів Катеринослава (нині – Дніпропетровськ) і Кривого Рогу, які зробили значний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток цих міст й, у цілому Придніпровського краю в другій половині XIX ст., належить підприємець і громадський діяч, дворянин за походженням Олександр Миколайович Поль. Питання ролі й місця цієї постаті в економічному, громадсько-політичному і культурно-освітньому розвитку Катеринославщини потребує всебічного аналізу та оцінки. Адже своєю діяльністю О. Поль багато у чому визначив шляхи розвитку регіону в другій половині XIX ст. Він зробив значний внесок у справу перетворення цього краю на провідний центр гірничодобувної і металургійної промисловості.

Навіть радянська історіографія, яка лише один раз детально розглянула діяльність О. Поля, дійшла висновку, що він належав «до прогресивних сил свого часу і в його діяльності не простежується нічого реакційного»¹. Незважаючи на значну кількість різноманітних публікацій, які висвітлюють життя і багатогранну діяльність О. Поля², доцільно виділити найбільш суттєві його здобутки на суспільній ниві, підсумувати внесок цього непересічного діяча не тільки в розвиток Катеринославщини, а й у цілому України.

Актуальність теми посилюється ще й тим, що багатогранна суспільна діяльність О. Поля співзвучна нинішньому часу і варта наслідування. Існує об'єктивна необхідність дослідження науково-культурної і громадської спадщини цього діяча як із пізнавальної точки зору, так і з потреб наукового, неупередженого висвітлення його життя й праці в контексті суспільно-політичного та економічного розвитку Півдня України другої половини XIX ст.

Олександр Миколайович Поль народився 20 серпня (за ст. ст.) 1832 р. у с. Малоолександрівське Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії (тепер – с. Малоолександрівка Верхньодніпровського району Дніпропетровської області), будучи найстаршим із 7 дітей у сім'ї³. По батьківській лінії походив з дворянського роду прибалтійських німців. Так, його дід – Іван Іванович Поль (Йоган фон Поль) був німецьким підданим і перебував на шведській службі на острові Езель, після чого за часів правління Катерини II подався до російської армії. Його син (батько Олександра) – Микола Поль (1797–1854 рр.) – теж служив у російській армії, брав участь у війнах проти Наполеона (у 1816 р. був звільнений у запас). А вже старший син Петро (1795–1870 рр.) дослужився до посади поліцмейстера Санкт-Петербурга (1843 р.), склав – як і його брат Микола – присягу «на вічну вірність і підданство Росії». Завдяки просуванню по службі обох братів, Полям у 1847 р. було надане спадкове дворянство. Маєтком на околицях с. Малоолександрівки вони володіли з 1836 року.⁴

Його матір – Ганна Павлівна (уроджена Полетика) – походила з відомого українського козацько-старшинського роду⁵. Незважаючи на те, що крім прибалтійських німців серед

предків О.Поля були також волохи, його можна вважати українцем, адже всі його предки по материнській і частина по батьківській лініях були українцями. Він сам називав себе українцем.

Фундамент світогляду О.Поля був закладений у дитячі та юнацькі роки. Набуті від предків риси характеру були доповнені домашнім вихованням у батьківському маєтку. З матір'ю він спілкувалася українською й російською мовами, з батьком – німецькою, тоді як із гувернантками і приватними вчителями – французькою. На думку сучасників, О. Поль «своїми темними, сумними, задумливими очима, великими малоросійськими вусами і мовою з сильним малоросійським акцентом» справляв враження «уродженця Південної Росії» і «нащадка козацького роду», аніж вихідця з німецької дворянської династії⁶.

Свою освіту він продовжив у Полтавській гімназії, яка вважалася однією з найкращих у південно-західних губерніях Російської імперії. Юний Олександр тут показав добрі результати, увійшовши до числа кращих випускників 1850 р. Згодом студював на юридичному факультеті Дерптського університету. Полтава і Дерпт (нині – Тарту, Естонія) порізно вплинули на молодого О.Поля. Якщо в Полтаві він долучився до найкращих зразків української культури і захопився історією своєї батьківщини, то в Дерпті – звик до дисципліни, дотримання писаних правил і законів, яким підпорядковувалися навчальний процес у вищому освітньому закладі та внутрішнє життя його студентів⁷.

Вступ до Дерптського університету – найкращому на той час у Російській імперії, де заняття в основному проводилися німецькою мовою, був зумовлений родинним корінням юнака. Він не лише блискуче склав 11 іспитів, а й приголомшив комісію вільним володінням 6 європейськими мовами. Свою дипломну роботу, виконану німецькою, він присвятив темі міжнародних торговельних відносин⁸. Запис у дипломі, виданому 25 жовтня 1854 р., засвідчував, що Олександр Поль захистив дипломну роботу й отримав «ступінь та права кандидата дипломатичних наук»⁹.

Рік завершення навчання в університеті виявився поворотним у долі 22-річного Олександра. Після смерті глави сім'ї родина з сімома дітьми, в тому числі чотирма від першого шлюбу батька, залишилася без годувальника (матір О.М. Поля померла ще раніше). Він був змуше-

ний відмовитися від академічної кар'єри і повернутися на рідну Катеринославщину – в батьківський маєток. Невдовзі Олександр Поль розпочав тут підприємницьку діяльність – побудував у своїх володіннях (1857 р. він придбав маєток, з якого за короткий час зробив прибуткове господарство) цегельні заводи та дрібні підприємства, які сприяли осучасненню сільського господарства, особливо це стосувалося скотарства і конярства. Надихнули молодого дворянина-господарника на ґрунтовне вивчення аграрних наук та модернізацію власних маєтків успішні сільськогосподарські підприємці, що були безпосередніми сусідами О. Поля – барон Е. Фальц-Фейн, граф В. Кочубей та насамперед великий землевласник, голова купецького зібрання Катеринослава Е. Бродський¹⁰. За деякий час він і сам набув солідного авторитету серед поміщиків Верхньодніпровського повіту.

У перші роки після навчання остаточно склався тип поведінки О. Поля, розкрився і розвинувся його ораторський талант. У цей час він утверджується як активний, енергійний і здібний громадський діяч та підприємець. Уміння доводити свою думку, висока освіченість, обізнаність у всіх сферах життя повіту і вроджена делікатність створили О. Полю авторитет серед повітового дворянства. Кар'єра цього верхньодніпровського господарника як громадського діяча, що розгорталася паралельно з підприємницькою діяльністю, розпочалася в липні 1858 р. з обранням його членом Катеринославського губернського дворянського комітету у селянських справах, де він став одним із найактивніших членів¹¹.

Для остаточного вироблення проекту положення про селян міністерство внутрішніх справ у 1860 р. запросило по два члени від кожного губернського комітету до Санкт-Петербурзького комітету. Від Катеринославщини був обраний саме О. Поль, який добре зарекомендував себе під час роботи у цій структурі¹². Коли в листопаді того року члени комісії зустрілися в Зимовому палаці з Олександром II, той, зупинивши свій погляд на О. Полі, звернувся до нього зі словами: «Я дуже задоволений, що у вирішенні цього, надзвичайного важливого питання (звільнення селян – Т. Н.) беруть участь і молоді сили»¹³. За особистий внесок у підготовку і проведення селянської реформи 1861 р. він був відзначений імператором золотою медаллю. Перебуваючи у складі цих комітетів, О. Поль не лише набли-

жав звільнення селян від кріпацтва, а й утілив його одним із перших безпосередньо у своїх маєтках.

Значний вплив на його світогляд і подальшу діяльність мав Піквікський клуб, який був створений «для боротьби з неправдою» (діяв у Катеринославі в 1858–1860 рр.). Серед піквіків панували ліберальні погляди і просвітницькі ідеї. Незважаючи на досить молодий вік, О. Поль уже мав усталені погляди на життя і не міг беззастережно сприйняти всі ідеї членів клубу, хоча багатьом із них (створення шкіл, бібліотек та музеїв) співчував і підтримував їх¹⁴.

Майже половину свого життя О. Поль присвятив земській діяльності, до якої залучився відразу ж після виникнення відповідних установ на Катеринославщині – спочатку як гласний Верхньодніпровського земського зібрання. У 1866 р. він дав згоду на висунення своєї кандидатури на виборах до губернського земського зібрання від Верхньодніпровського повіту, гласним якого невдовзі став (обирався довічно). 1869 р. О. Поль стає ще й почесним мировим суддею свого повіту¹⁵. Також виконував обов'язки члена Катеринославської губернської училищної ради (1866–1872 рр.), почесного попечителя Катеринославського реально-го училища (з 1883 р.), члена попечительних рад кількох навчальних, лікувальних та благодійних закладів, губернського статистичного комітету. Працюючи у цих об'єднаннях та установах, Олександр Миколайович продемонстрував критичний підхід при виконанні своїх обов'язків, про що свідчать доповіді агентів таємної поліції, в яких він характеризувався як людина, що критично ставиться до політики уряду¹⁶.

Професійне та соціальне зростання сприяло й матеріальному достатку. У придбаних маєтках він займався розведенням великої рогатої худоби та коней. Уже в перше пореформене десятиліття земельні володіння й промислові заклади О. Поля давали чималі прибутки, однак справжній підприємницький хист він виявив в іншій галузі. З відкриттям у середині 1860-х рр. багатих покладів залізної руди у Дубовій Балці біля р. Саксагань у районі селища Кривий Ріг, на межі Херсонської і Катеринославської губерній, для О. Поля, якого сучасники інколи називали «фанатиком з Кривого Рогу» і «людиною несповна розуму», почався новий етап в житті, а для регіону – епоха індустріального розвитку¹⁷.

О. Поль був далеко не першою людиною, яка звернула увагу на природні багатства Криворіжжя, однак йому вдалося поставити науковий інтерес на економічну основу. Промислова розробка залізних руд Кривого Рогу стала можливою завдяки геологічним дослідженням, які протягом 15-ти років проводив О. Поль. У нього було багато попередників, які не раз заявляли про знайдені ними багатства, але тільки він став тією людиною, яка змогла довести можливість промислової експлуатації покладів Кривого Рогу. Саме завдяки О. Полю у 1881 р. тут почалась розробка запасів залізної руди.

Зокрема, за його ініціативи і фінансування німецькі спеціалісти в 1872–1873 рр. дослідили залізородні родовища Криворіжжя, визначили їх масштаби та можливості практичного використання. Під час поїздки О. Поля за кордон професор Б. фон Котта з Саксонської гірничої академії у Фрайбурзі та гірничий інженер Л. Штріппельман, власник сталеливарного заводу в сілезькому місті Герліц, запевнили його у високій якості рудоносних порід, що містили 70% металу¹⁸. Результати геологічних досліджень та можливості видобутку і використання були узагальнені в німецькомовній роботі Л. Штріппельмана. О. Поль сам здійснив переклад наукового видання російською мовою, доповнив його своїми численними зауваженнями та розіслав міністерствам і окремим особам, що могли проявити зацікавлення до цієї справи¹⁹.

Л. Штріппельман, який рішуче висловився на користь поєднання багатих покладів вугілля Донецького регіону з відкритими родовищами залізної руди біля Дубової Балки і Кривого Рогу, та інші німецькі фахівці й іноземні наукові експерти порадили російському уряду відгукнутися на пропозиції О. Поля і негайно розпочати освоєння покладів руди.

Міністерство державного майна лише на початку весни 1875 р. спромоглося розглянути пропозиції О. Поля і направити декілька експертних комісій до Кривого Рогу. Зокрема, гірничий інженер Носов у своєму звіті підтвердив висновки німецьких учених і не приховував свого захоплення високоякісними залізними рудами. На його думку, в районі Кривого Рогу між річками Інгулець і Саксагань було відкрито «другий Урал»²⁰.

Одразу О. Поль приступає до практичної реалізації своїх намірів та організації промислової розробки залізної руди в цій місцевості. Заорен-

дувавши 18,6 тис. десятин землі та уклавши неоднозначний договір із Криворізьким сільським товариством, що надавав йому права на використання землі та видобуток руд упродовж 85 років, а також придбавши у поміщика В. фон Гельмерсена маєток Гданцівка, учений і ентузіаст гірничої справи перетворився на перспективного промисловця²¹.

28 лютого 1876 р. О. Поль звернувся до міністра державного майна з клопотанням про заснування акціонерного товариства, в якому говорилося, що «розміщення металургійної та сталеплавильної промисловості на Півдні Росії в якомога більших масштабах було предметом особливої уваги уряду впродовж останніх восьми років. Однак зусилля уряду та приватних осіб виявилися недостатніми. Вони не забезпечили бажаний успіх ще й тому, що донині так і не було обране місце, на якому можна було б побудувати завод для переробки вітчизняних залізних руд. Тому освоєння покладів, повною мірою вивчених щодо якості та вмісту металу в різних рудних пластах, спонукає лише до одного рішення: будівництва великого гірничодобувного підприємства з виробництва заліза і сталі в обсязі, що відповідає державним потребам»²².

Бездіяльності уряду О. Поль протиставляє власні пропозиції, проявляючи себе як наполегливий підприємець, який здатний переконливо представляти свої інтереси на найвищому рівні. Щоб досягнути швидкого результату, Олександр Миколайович навіть продублював своє клопотання і надіслав лист-прохання схожого змісту міністрові фінансів, посилаючись на головний аргумент у публічній полеміці того часу: витіснення іноземних конкурентів з російського ринку. Утім, початок видався не надто обнадійливим.

Війна між Туреччиною і Росією в 1877–1878 рр., закриття портів, численні неврожаї та стриманість російських фінансистів і банкірів, помножена на пасивність державної політики в галузі промисловості неухильно наближали О. Поля до краху. В грудні 1877 р. він знову звернувся з клопотанням до уряду про виділення чергового кредиту на суму 350 тис. руб.²³. Зрештою, О. Поль за 15 років перетворився із заможного землевласника в людину, майно якої було обтяжене заставними листами. Із кінця 1870-х рр. цей підприємець був змушений шукати допомоги в західноєвропейських фінансистів, яка йому була надана без особливих зволікань²⁴.

У Парижі О. Поль зустрівся з підприємцем, директором товариства Паризько-Ліонської залізниці та власником металургійних підприємств П. Талабо, який одразу ж переконався у слушності ідеї видобутку руди на Півдні Російської імперії. У грудні 1880 р. П. Талабо дав згоду на заснування в Парижі закритого акціонерного товариства «Товариство Криворізьких залізних руд» зі статутним капіталом 5 млн франків (емісію 10 тис. акцій вартістю по 500 франків було здійснено впродовж однієї доби), яке наступного року розпочало видобуток залізної руди на Саксаганському руднику. Дирекція нового товариства складалася з французів та росіян у рівному співвідношенні. О. Поль був не лише найбільшим акціонером, а й одним із директорів цього товариства²⁵.

Вигоди видобутку потрібно було підкріпити відповідною системою транспортування, прибутковою з погляду затрат та ефективності для промислового використання цих корисних копалин. І тут доволі яскраво проявився характер О. Поля, зусилля якого у спілкуванні зі столичними міністерськими чиновниками були спрямовані на те, щоби забезпечити залізничне сполучення між Кривим Рогом і Катеринославом. Окрім створення металургійного виробництва (планувалося спочатку в Миколаєві), О. Поль поставив перед собою ще й мету забезпечити доставку запасів залізняка до сталеливарних заводів Донецького і Донського районів. Насамперед ішлося про недавно створене металургійне виробництво в Юзівці, яке планувалося зв'язати з покладами залізних руд залізницею. Заручившись підтримкою Катеринославського губернського земства, О. Поль під час поїздки до Петербурга безперервно клопотався перед урядовцями про будівництво залізниці з мостом через Дніпро, яка б з'єднала вугільні шахти Донецького басейну з рудниками Криворіжжя і, тим самим, сприяла дальшому розвитку металургійного виробництва²⁶.

Після ухвалення російським урядом у лютому 1881 р. рішення про будівництво Криворізької гілки з метою розширення залізничної мережі, яка згодом отримала назву Катерининської залізниці, 5 травня було затверджене і нещодавно засноване російсько-французьке акціонерне товариство²⁷.

Неймовірні зусилля, пов'язані з великим нервовим напруженням і значними фінансовими витратами О. Поля, врешті-решт увінчалися успіхом. У 1881 р. уряд асигнував

на цю справу більше 30 млн руб., у тому числі 3 млн 960 тис. – на спорудження залізничного (з гужовим верхнім ярусом) мосту через Дніпро в Катеринославі²⁸.

У цей час фахове видання «Южнорусский горный листок» констатувало, що іноземні капіталісти не лише вкладають свої гроші в підприємства, а й залучають до роботи на них техніків і спеціалістів гірничої та металургійної індустрії Франції, які сприяють розвитку важкої промисловості в регіоні²⁹. Французько-російське співробітництво, за словами видання, стало результатом ініціативи О. Поля, який своєю енергією і невичерпним бажанням сприяв модернізації всього регіону. Він досяг нарешті здійснення своїх підприємницьких амбіцій. Цій меті він цілковито підпорядкував усе своє приватне життя.

1884 р. нова залізниця (спочатку отримала назву Криворізької, а потім – Катерининської) з'єднала два промислові басейни, і 18 травня перший поїзд в урочистій обстановці перетнув освячений міст через Дніпро. Ця подія позначилася на інтенсивному економічному розвитку міста та краю. Зокрема, в Катеринославі один за одним стають до ладу заводи: Брянський, Шодуара, Гантке, Езау та ін. Небаченими темпами зростає населення міста: якщо в 1862 р. тут проживало 19 515 мешканців, то в 1910 р. – 180 тис.³⁰ З другого-третього, провінційного міста Катеринослава за короткий час перетворився на центр гірничозаводської і металургійної промисловості. Не випадково на урочистостях у зв'язку зі століттям Катеринослава в 1887 р. міський голова І. Яковлев відзначив величезні заслуги О. Поля: «Його кипучій енергії, невтомній діяльності і величезним затратам ми зобов'язані тим, що наші залізничні багатства стали відомими не тільки в нашій вітчизні, а й по всій Європі, що спрямувало до нас своїх та іноземних підприємців разом з їх солідними капіталами»³¹.

Відтак нікого не дивували численні церемонії вшанування цього підприємця, хоча слід зауважити, що йому так і не судилося отримати хоча б один із державних орденів, якими щедро осипали найвідоміших промисловців. Переважно мали місце подяки регіонального масштабу, насамперед присвоєння звання почесного громадянина міста Катеринослава, яке О. Поль отримав у липні 1887 р. Його ім'я було викарбоване на мармуровій дошці у залі міської думи й

увічне в назві вулиці³². Через два роки у дворянському зібранні при обговоренні питання про встановлення пам'ятника О. Полю ще за життя було сказано, що він «оживив край і воскресив Катеринослава»³³. Відкриваючи у Кривому Розі 17 липня 1891 р. бронзовий пам'ятник цьому підприємцю, французькі акціонери «Товариства Криворізьких залізних руд» нарекли його «новоросійським Колумбом»³⁴. Це був досить рідкісний випадок, коли іноземці так високо оцінювали заслуги українського підприємця.

О. Поль одночасно з дослідженням покладів корисних копалин та ініціюванням розробки криворізької руди захопився колекціонуванням. Початок його зібрання було покладено під час поїздки до Західної Європи, де він скуповував твори мистецтва на аукціонах та в колекціонерів антикваріату. Найкоштовнішими експонатами стали статуетки і скульптури, зокрема невелика статуя XIII ст. до н.е., що належала фараону Рамзесу VI, яку О. Поль придбав у знаменитого італійського колекціонера, а також скульптурне скіфське зображення жінки VI ст. до н.е. Сюди ж слід додати археологічні знахідки з Італії, Франції, Німеччини та Росії. Інтерес О. Поля до класичної археології не раз кликав його в дорогу до багатьох місць розкопок, зокрема він побував на знаменитих руїнах античного Херсонесу³⁵.

Ще з більшим завзяттям він захопився вивченням історії Придніпровського краю. Причинами, які породили любов О. Поля до рідного краю та його історії, були належне сімейне виховання та навчання в Полтавській гімназії. Олександр Миколайович усе життя збирав реліквії Запорозької Січі, колекціонував старожитності й книги, які стосувалися історії Катеринославщини та України. Він зібрав велику колекцію, яка нараховувала 5 тис. унікальних експонатів кам'яної, бронзової та залізної епох, давньогрецьких причорноморських колоній, скіфської доби, зброю та предмети побуту запорозьких козаків, у тому числі козацьку шаблю XVIII ст. із зображенням владних знаків – схрещених булави і пернача та символічним написом: «Вірність землі і переказам»³⁶.

Щорічно О. Поль організував власним коштом експедиції і розкопки в різних районах і поселеннях Придніпров'я. Коли ж дозволяв час він не тільки описував знахідки, а й присвячував їм наукові статті, що їх публікував у «Записках Императорского Одес-

ского общества истории и древностей», дійсним членом якого він був. Так, деякі з них – «Археологические находки» і «Мишурин Рог» – були надруковані в часопису за 1872 р. (т. 8). У декількох сучасних виданнях, присвячених цьому діячу, вони републіковані³⁷. Імператорське Московське археологічне товариство також відзначило плідну наукову діяльність О. Поля, обравши його членом-кореспондентом.

На основі своєї багатой колекції Олександр Миколайович у 1887 р., коли відзначався 100-літній ювілей Катеринослава, відкрив у власному будинку, в окремому флігелі, історико-археологічний музей, який складався із семи відділів. Коли О. Поль був вільний від справ, то сам проводив екскурсії, знайомлячи відвідувачів із предметами кам'яної, мідної та залізної епох, мистецтвом скіфів, греків, єгиптян, візантійців, з багатою колекцією запорозької старовини³⁸.

Музей О. Поля відвідували В. Антонович, Д. Яворницький, В. Беренштам, інші відомі вчені, археологи й історики України, Росії, Західної Європи та, звичайно ж, багато жителів Катеринослава й губернії³⁹. Зібрання старожитностей Олександра Миколайовича, яке справило велике враження на Д. Яворницького, значною мірою визначило на все життя захоплення Дмитра Івановича вивченням історії запорозьких козаків. Він писав, що саме О. Поль ґрунтовно познайомив його із Запоріжжям⁴⁰.

В останні роки життя, віддаючи всі сили і кошти на розвиток рідного краю, добродійність та освіту, Олександр Миколайович, переобтяжений боргами, вирішив продати свою колекцію, яку було оцінено в 200 тис. руб., російським музеям, але жоден з них не зацікавився такою пропозицією. Тоді він звернувся до співробітників Британського музею, які запропонували за колекцію 200 тис. фунтів стерлінгів. О. Поль, не зважаючи на фінансові труднощі, передумав і зрештою відмовив англійцям, мотивуючи своє рішення так: «Усе, що вдалося розшукати на рідній землі, хай тут навіки і залишиться»⁴¹.

У 1893 р. в Києві був виданий «Каталог коллекции древностей А.Н. Поля в Екатеринославе». Його укладач К. Мельник подав детальний опис 4774 предметів із колекції О. Поля, умовно розділивши їх на дев'ять розділів. У передмові до опису колекції автор відзначила: «Крім предметів старовини, ука-

заних у цьому каталозі, до складу музею входила велика колекція предметів мистецтва: картини, гравюри, старовинний фарфор, емалі, бронза, камеї, геми та ін.»⁴². В унікальній бібліотеці О. Поля, в його зібранні рідкісних документів, старовинних карт, колекції картин, гравюр і малюнків зберігалися роботи багатьох відомих художників, рукописи й автографи відомих письменників, поетів, державних і громадських діячів Росії та України⁴³. Їх передбачалося описати в другому випуску каталогу.

Згадане зібрання старовини було покладене в основу Обласного музею ім. О.М. Поля, заснованого у 1902 р. з ініціативи Катеринославського наукового товариства⁴⁴. 1905 р. у місті було споруджено розкішне приміщення під музей у стилі неокласицизму. Мета його полягала «в збереженні зібраних експонатів про природознавчі і промислові досягнення та про самотні умови життя людей Катеринославської губернії». Крім того, у ньому повинні були зберігатися художні твори та картини. Колекції музею мали слугувати «поширенню історичних, природознавчих та технічних знань»⁴⁵. Крім установа пам'ятника і найменування вулиці, таким чином було ще раз увічнено пам'ять О.М. Поля, який багато і плідно працював на благо рідного краю. У нас час це Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького, який є гордістю міста.

Підприємницька і громадська сфери, наука й освіта, а також добродійність, були основними напрямками діяльності Олександра Поля. Сповідання ідеї безкоштовної освіти для незаможних громадян, відхилення пропозиції Британського музею щодо придбання його художньої колекції або обтяження заставою власного майна для отримання кредитів заради промислового освоєння Придніпровського краю дають характерне уявлення про діяльність підприємця О. Поля.

Численні некрологи віддзеркалювали громадське визнання його як підприємця, «першопрохідника Новоросії» та вченого. О.М. Поль, ідеється в них, став людиною, яка перетворила Катеринослав на «російський Масачусетс» і змістила центр російської гірничодобувної промисловості «від Уралу в бік Дніпра, ближче до Чорного моря і Європи»⁴⁶. Мармурова табличка в залі засідань Катеринославської міської думи, портрет у купецькому зібранні в Потьомкінському палаці, іменні стипендії в Петербурзькому гірничому

інституті та Катеринославському реальному училищі, пам'ятник у Кривому Розі, а також інші вияви пошанування мали зберегти вдячну пам'ять про О. Поля в місті і за його межа-

ми. З повним правом його можна віднести до найбільш яскравих представників сформованої у пореформений період промислової буржуазії Придніпровського краю.

Джерела та література

- 1 Романченко Г.Н. Александр Николаевич Польш (1832–1890) [Из истории освоения Криворожского железорудного месторождения] // Труды Института истории естествознания и техники Академии наук СССР. – Москва, 1960. – Вып. 33. – С. 202.
- 2 Синявский А.С. Александр Николаевич Польш. Биографический очерк к открытию здания Областного музея его имени. – Екатеринослав, 1905. – XXXIV с.; Вертоградов И.Ф. Памяти А.Н. Поля (по поводу 20-ти летия со дня его смерти). – Екатеринослав, 1910. – 27 с.; Орлов О.С., Орлова Г.С. Колумб Придніпров'я. Біографічний нарис до 165-річчя з дня народження О.М. Поля. – Дніпропетровськ, 1997. – 34 с.; Платонов В.П. Человек-легенда: Александр Польш. – Днепропетровск, 2002. – 208 с.; Кочергин І.О. Олександр Польш: мрії, справи, спадщина. – Дніпропетровськ, 2002. – 222 с.; Лазебник В.И. Об увековечении памяти А.Н. Поля в Днепропетровске (Екатеринославе) // Вопросы германской истории. Германия и мир: проблемы межэтнических контактов и государственных взаимоотношений. История. – Днепропетровск, 1998. – Т. 1. – С. 47–53 та ін.
- 3 Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (далі – РДІА), ф. 1343, оп. 27, спр. 4812, арк. 142, 185.
- 4 Там же, арк. 240.
- 5 Воронова Т. Чернігівські корені Олександра Поля // О.М.Польш і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні: Матеріали громадських читань. – Кривий Ріг, 2002. – С. 37–40.
- 6 Синявский А.С. Указ. соч. – С. XXIII.
- 7 Василевский В. Полтавская I мужская гимназия // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1908. – Вып. 5. – С. 191–192; Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802–1902). – Юрьев, 1902. – Т. 1. – С. 374, 388.
- 8 Дипломна робота О. Поля, написана німецькою мовою, мала назву: «Історичний огляд різних спроб Японії з освоєння світових ринків». Оригінал зберігається в Центральному історичному архіві Естонії, м. Таллінн (ф. 402, оп. 2, спр. 19240).
- 9 Платонов В. Указ. соч. – С. 26.
- 10 И.Т. Эраст Константинович Бродский. Краткий биографический очерк. – Екатеринослав, 1908. – 14 с.
- 11 Платонов В. Указ. соч. – С. 30–31.
- 12 РДІА, ф. 869, оп.1, спр.495, арк. 1 зв.
- 13 Синявский А.С. Указ. соч. – С. XXIII.
- 14 Швидько Г.К. О.М.Польш і Півківський клуб у Катеринославі // Борисфен. – 2002. – №5. – С. 4–7.
- 15 РДІА, ф. 1341, оп. 122, спр. 878, арк. 20, 82, 89.
- 16 Платонов В. Указ. соч. – С. 40.
- 17 По Екатериненской железной дороге – Вып. 1. – Екатеринослав, 1903. – С. 19.
- 18 РДІА. – Ф.37, оп.53, спр.1292, арк. 41.
- 19 Російською мовою книга мала назву: Южнорусские месторождения магнитных железных руд и железного блеска в Екатериненской (Верхнеднепровский уезд) и Херсонской губерниях. Исследование горного инженера Л. Штрипельмана с предисловием Бернгарда фон Котты (С.-Петербург, 1873. – 50 с.).
- 20 РДІА, ф.37, оп.53, спр.1292, арк. 40, 56.
- 21 Там же, оп.5, спр.1765, арк. 8–9; Спр. 1083, арк. 28, 31; Арендные договоры г. Поля с Криворожским крестьянским обществом // Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Херсонский уезд. Статистическо-экономическое описание уезда. Приложение. – Херсон, 1890. – Т. VI. – С.323–325.
- 22 РДІА, ф. 37, оп. 5, спр. 1765, арк. 1.
- 23 Там же, арк. 24.
- 24 По Екатериненской железной дороге. – Вып. 1. – С. 5.
- 25 РДІА, ф. 1263, оп. 1, спр. 4169, арк. 74–75.
- 26 Там же, ф. 219, оп.1, спр.10 859, арк. 14–14 зв.; Ф. 1287, оп. 38, спр. 324, арк. 491–492.
- 27 Платонов В. Указ. соч. – С. 64.
- 28 Вертоградов И.Ф. Указ. соч. – С. 8.
- 29 Приятные новости с Кривого Рога // Юж-

- норусский горный листок. – 1881. – 15 января. – С. 1.
- 30 По Екатерининской железной дороге. – Вып. 1. – С. 22–23, 25.
- 31 Платонов В. Указ. соч. – С. 90.
- 32 РДІА, ф. 1287, оп. 38, спр. 324, арк. 488, 501–502.
- 33 Вертоградов И.Ф. Указ. соч. – С. 21.
- 34 Там же. – С. 26; Болсуновський С.М. Катеринослав–Дніпропетровськ 225. Видатні особистості та обличчя міста. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 17.
- 35 Владимиров М.М. Археологический музей Александра Николаевича Поля // Екатеринославские губернские ведомости. – 1887. – №96. – С. 6.
- 36 Вертоградов И.Ф. Указ. соч. – С. 3–4.
- 37 Почесний громадянин краю (До 175-річчя від дня народження Олександра Поля): Бібліографічний покажчик. – Дніпропетровськ, 2002. – 64 с.; Платонов В. Указ. соч. – С. 175–185.
- 38 Каталог коллекции древностей А.Н. Поля в Екатеринославе: Вып. 1 / Сост. К. Мельник. – К., 1893. – С. IV–V.
- 39 Областной музей им. А.Н. Поля // Исторический вестник. – 1905. – № 11. – С. 365; Данилов В. Екатеринославский областной музей им. А.Н. Поля // Там же. – 1907. – № 3. – С. 1024–1028.
- 40 Дніпропетровськ: минуле і сучасне: Оповідь про пам'ятки культури Катеринослава–Дніпропетровська, їх творців і художників / А.К. Фоменко, М.П. Чабан, В.І. Лазебник. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 277–278.
- 41 Эварницкий Д.И. Памяти Александра Николаевича Поля // Екатеринославские губернские ведомости. – 1890. – № 59. – С. 1; Вертоградов И.Ф. Указ. соч. – С. 17–18.
- 42 Каталог коллекции древностей А.Н. Поля в Екатеринославе: Вып. 1. – С. V.
- 43 Платонов В. Указ. соч. – С. 75.
- 44 Областной музей имени А.Н. Поля в Екатеринославе // Украинская жизнь. – 1912. – № 11. – С. 77.
- 45 РДІА, ф. 776, оп. 22, спр. 9, арк. 26–30.
- 46 Эварницкий Д. Указ. соч. – С. 1; Веселовский П.З. Еще посвящение памяти Александра Николаевича Поля // Екатеринославские губернские ведомости. – 1890. – № 61. – С.1; Н.В. А.Н. Поль (Некролог) // Новое время. – 1890. – № 5186. – С. 3; А.Н. Поль (Некролог) // Новороссийский телеграф. – 1890. – № 4841. – С. 1; А.Н. Поль (Некролог) // Московские ведомости. – 1890. – № 211. – С. 4 та ін.

Татьяна Николаева

Предприниматель и общественный деятель Александр Поль

В статье рассматриваются основные вехи жизни и деятельности известного предпринимателя и общественного деятеля Приднепровского края Александра Николаевича Поля (1832–1890 гг.). Выяснена его роль в изучении и разработке Криворожского железорудного месторождения, развитии железорудной и металлургической отраслей Юга Украины. Определен вклад А.Н. Поля в общественную и культурно-просветительскую жизнь Екатеринослава второй половины XIX в.

Ключевые слова: Александр Поль, Криворожское железорудное месторождение, Екатеринослав, коллекционирование, музееведение.

Tatyana Nikolayeva

Entrepreneur and consumerist Alexander Pol

The article researching main landmarks of live and activities of Alexander Mykolayovych Pol, famous entrepreneur and public figure of Dnieper region (1832–1890). It's defined his role in the researching and development of Krivyi Rig iron-ore deposit. His role is determined in the researching and development of Krivyi Rig iron-ore deposit, progress of iron and steel industries of the South Ukraine. Specified in the article A.M.Pol contribution in the social, cultural and educational life of Katerinoslavshchina in the second half of the XIX.

Keywords: Alexander Pol, Krivyi Rig iron-ore deposit, Katerinoslav, entrepreneurship, collecting, museology.